

Erik Somers, *Voorzitter van de Joodse Raad: De herinneringen van David Cohen (1941-1943)*, Zutphen: Walburg Pers, 2010. 223 pp. ISBN 90-5730-536-4 / 9789057305368. Prijs € 24,95 (tot 20 juli 2010 € 19,95).

Het bestaan van memoires van prof. dr. David Cohen (1882-1967), over zijn tijd als medevoorzitter (met A. Asscher) van de Joodse Raad voor Amsterdam tussen februari 1941 en september 1943, was bekend: de historici J. Presser (*Ondergang*, 1965) en L. de Jong (*Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 1969-1991) citeerden eruit, en in mei 1982 verscheen de nagenoeg volledige tekst² als bijlage bij het *Nieuw Israëlitisch*³ *Weekblad*. Nu verschijnt, onder auspiciën van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), een als volledig gepresenteerde, niettemin niet geheel volledige,⁴ tekstuutgave voorzien van een inleiding, illustraties, verklarende voetnoten, literatuuropgave en register van de hand van Erik Somers, medewerker bij die instelling.

Toen in 1955 bij Bohn in Haarlem van de hand van David Cohen het boek *Zwervend en dolend: de Joodse vluchtelingen in Nederland in de jaren 1933-1940* verscheen, liet de auteur in het voorwoord weten dat hij overwoog ook de geschiedenis van de oorlogsjaren te beschrijven. Het boek werd in het maandblad van de Nederlandse Zionistenbond, *De Joodse Wachter*, gerecenseerd door de Amsterdamse hoogleraar Izaak Kisch. In die bespreking had Kisch, zoals hij later schreef, Cohen doen weten ‘dat ik het ditmaal wilde houden op de zachte kloep van Clio maar dat, bij een vervolgdeel, de harde klap van Nemesis zou vallen.’⁵ Cohen is niet tot een vervolgdeel gekomen; naar hij in het ‘woord vooraf’ op het hier gedrukte typoscript mededeelt, in verband met zijn slechte gezondheid (p. 57). Wat er nu ligt, is het resultaat van een aantal dicteersessies in het voorjaar van 1956, gehouden op initiatief van dr. L. de Jong, directeur van het (toenmalige) Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Deze tekst was nooit voor publicatie bedoeld en de auteur heeft hem ook nimmer willen publiceren. Latere historici, in de eerste plaats Presser en De Jong, mochten er wat hem betreft voor de geschiedschrijving van de Joodse Raad gebruik van maken.

Over de moraliteit van de uitgave kan mede daarom worden getwist; het is opvallend dat de editeur daar weinig woorden aan vuil maakt. Hij meent dat het om een ‘belangrijke historische bron’ gaat, die ‘blijvend toegankelijk’ dient te zijn (p. 8). Ik zou mij kunnen indenken dat er bij dat historische belang, zeker wanneer dat wordt afgewogen tegen andere, minstens zo zwaarwichtige belangen, vraagtekens kunnen worden gezet en dat de mogelijkheid overweging had verdiend om deze tekst, waarvan ik althans meer dan eens niet zonder een ongemakkelijk gevoel heb kunnen kennismaken, in de archieven te laten rusten. Als middenweg ware aan de thans naast de gedrukte versie gekozen variant van een webpublicatie te denken geweest.⁶

Wat hier verder van zij, één ding staat wat mij betreft vast: *als* men er eenmaal voor gekozen heeft Cohens herinneringen uit te geven, dan dient dat zeker *niet* te geschieden op de manier waarop dat hier is gebeurd. Immers, deze uitgave deugt niet, in bijna geen enkel opzicht: de tekst

¹ Niet ‘tijdens’, zoals Somers (p. 216) citeert.

² Over de weglatingen informeert eveneens P. Schrijvers, *Rome – Athene – Jeruzalem: Leven en werk van Prof. dr. David Cohen*, [Groningen] 2000, p. 271.

³ Niet ‘Israëlitisch’ (p. 8, 218), en al helemaal niet ‘Israëlich’ (p. 219).

⁴ ‘In de onderhavige versie is de oorspronkelijke tekst integraal opgenomen’ (p. 8). Dat blijkt overigens niet het geval te zijn; her en der zijn zinnen geschrapt, voornamelijk verwijzingen naar personen die volgens de auteur nadere inlichtingen over bepaalde kwesties kunnen geven.

⁵ I. Kisch, bespreking van L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* dl. 5, *Studia Rosenthaliana* 9 (1975), p. 159-165, overgenomen in De Jong, op. cit., dl. 14 (’s-Gravenhage 1991), p. 281-288 (citaat op p. 285).

⁶ Het typoscript is te raadplegen op <http://www.niod.nl/documents/publicaties/davidcohen.pdf>

is corrupt, de aantekeningen zijn slordig geredigeerd en deels foutief, en het boek staat vol met zetfouten.

De inleiding (p. 11-56) is zeker niet zonder verdiensten, hoewel ook hier passages te vinden zijn die de wenkbrauwen doen fronsen. Zo zou Cohen in zijn geboorteplaats Deventer ‘de Joodse lagere school’ hebben doorlopen (p. 12). Een joodse lagere school in Deventer anno 1894? Die bestond uiteraard niet; alleen in de hoofdstad waren er joodse lagere scholen. Het gaat hier dan ook om het door de joodse gemeente verzorgde godsdienstonderwijs. Het bijschrift bij de foto op p. 14 (cortège van hoogleraren aan de UvA in 1932), letterlijk overgenomen van Schrijvers⁷, bevat een aantal foutieve identificaties: de hoogleraren Frijda, Palache en Ariëns Kappers staan er als ik het goed zie niet op afgebeeld. De beschrijving van het ‘motief’ van de arrestatie van Cohen en Asscher in 1947 zou volgens de auteur, in tegenstelling tot haar ‘motivering’, verontwaardiging hebben opgewekt; uit de nadere beschrijving blijkt de onbekendheid van de auteur met de juridische achtergronden.⁸ Elders wordt over Cohens ‘emiraat’ gesproken, waar zijn emeritaat zal zijn bedoeld.⁹ Het Horatiuscitaat op p. 27 is verhaspeld, evenals het Duits bovenaan p. 34.

Belangrijker zijn in dit kader echter de kwaliteiten van het boek als tekstuitgave. ‘Vanwege de leesbaarheid zijn bewust tekstuele aanpassingen doorgevoerd. Verouderde spelling, het soms archaïsche taalgebruik en het feit dat Cohen zijn relaas dicteerde, vroegen daarom. Het uitgangspunt daarbij was zo dicht mogelijk bij de authentieke tekst te blijven.’¹⁰ Voor wat betreft de spelling zou ik menen: akkoord, zeker nu het om een historische, niet-literaire bron gaat. Ik heb meer moeite met de aanpassingen in de tekst zelf. Inderdaad formuleert Cohen vaak moeizaam, waar naar ik vermoed ook het onderwerp van zijn relaas debet aan is. Om nu ‘een verantwoorde bronnenkritiek mogelijk te maken’ is de tekst van het typoscript als facsimile te raadplegen op de website van het NIOD. Ook hier geldt echter: als je het doet, doe het dan goed. Helaas, dat is bepaald niet het geval. Regelmatig heeft Somers stroef maar correct Nederlands van Cohen vervangen door foutief Nederlands van eigen makelij. Daarbij is soms zelfs de betekenis van de oorspronkelijke tekst gewijzigd, hier en daar zelfs in haar tegendeel.

De vergelijking (hier beperkt tot enkele steekproeven, en ook daarvan slechts een selectie) van typoscript en uitgave is zonder meer ontluisterend. Over de beruchte vergaderingen in de Amsterdamse Diamantbeurs in februari 1941, naar aanleiding van de relletjes in de Jodenbuurt (typoscript p. 19):

‘Hij [= Asscher] spoorde aan tot rust en wij in een gemeenschappelijke circulaire tot het inleveren van wapenen. Ik heb er nooit met zekerheid achter kunnen komen of in de Jodenbuurt inderdaad wapenen waren verborgen, hoewel de bewoners daarvan mij het in die tijd verzekerden.’

De gedrukte tekst maakt daarvan (p. 82):

‘Hij spoorde aan tot rust en wij drongen in een gemeenschappelijke circulaire aan op het inleveren van wapens. Ik heb er nooit met zekerheid achter kunnen komen of in de Jodenbuurt inderdaad wapens waren verborgen, hoewel bewoners mij daarvan in die tijd wel verzekerden.’

⁷ Op. cit, fotopagina’s na p. 149.

⁸ p. 21-22.

⁹ p. 41.

¹⁰ p. 8, letterlijk herhaald op p. 57 n. 1.

Let vooral op de gewijzigde functie van ‘daarvan’: eerst = ‘van de Jodenbuurt’, na ‘hertaling’: ‘van het feit dat er wapens aanwezig waren’. En weet Somers niet dat men in het Nederlands ‘iemand iets verzekeren’ zegt, niet ‘iemand ergens van verzekeren’? Dan, even verderop, over het lidmaatschap van de Joodse Raad (typoscript p. 21):

‘... de door ons uitgenodigden (hebben) niet geaarzeld [...] hun functie te aanvaarden. Al wordt, voorzover ik weet, niet dit hun verweten, maar dat zij zijn aangebleven toen volgens toenmalige en latere beoordelaars de tijd van heengaan gekomen was.’

De gedrukte versie luidt:

‘Al wordt, voor zover ik weet, hun dit niet verweten, zijn zij aangebleven toen volgens toenmalige en latere beoordelaars de tijd van heengaan gekomen was’ (p. 84)

Precies het tegenovergestelde derhalve van wat Cohen werkelijk beweert. Een derde voorbeeld, over de behandeling van de slachtoffers van de razzia van 21 februari 1941 in de Duitse concentratiekampen (typoscript p. 26):

‘Men zocht een reden om degenen die [...] gestraft waren, nog meer te straffen. De foto’s van hen in Buchenwald tonen op afschuwelijke wijze dat dit steeds de bedoeling is geweest.’

Daar is in het boek van gemaakt (p. 90):

‘De foto’s van hen in Buchenwald tonen ons de afschuwelijke wijze en dat dit steeds de bedoeling is geweest.’

Het Joods Symfonieorkest, gefinancierd door de Van Leer-Stichting, samengesteld uit de ontslagen leden van diverse orkesten en optredend in de Hollandse c.q. Joodse Schouwburg, mocht uitsluitend muziek van joodse componisten ten gehore brengen. Dat gaf aanleiding tot allerlei mystificaties, aldus Cohen:

‘Mijn medewerkers gaven niet-Joodse componisten Joodse namen. Zo kon het gebeuren dat op dezelfde avond een compositie van Saint-Saëns in het Concertgebouw onder diens eigen naam, in de Hollandse Schouwburg door de Van Leer-Stichting onder de naam Cohn werd uitgevoerd’ (typoscript p. 37).

Daarvan maakt de bewerker (p. 102):

‘Zo kon het gebeuren dat op dezelfde avond een compositie van Saint-Saëns in het concertgebouw door de Van Leer-stichting onder de naam Cohn werd uitgevoerd.’

De talrijke voetnoten geven de bewerker hier en daar gelegenheid zijn gebrek aan kennis van de materie waarover Cohen schrijft ten toon te spreiden. Het (deels onkritische) gebruik van de website joodsmonument.nl valt daarbij in het bijzonder op.

Ook hier slechts een selectie van wat op te merken valt. Op p. 71 is in de tekst sprake van ‘de grote Joodse organisaties in Nederland, dus de kerkgenootschappen, de opperrabbijnen, de Zionistenbond, de Mizrachi en dergelijke.’ De editeur laat de spatie tussen ‘Mizrachi’ en ‘en’ weg, en legt ons in noot 33 uit wat ‘Mizrachien’ betekent: ‘Mizrachi-Joden of Mizrachim, ook wel ‘Oostelijke Joden’ of ‘Edot HaMizrach’ (Oostelijke gemeenschap), is een verzamelbenaming voor

afstammelingen van Joden die zich in de eerste eeuwen na Christus vestigden in het Midden-Oosten, Noord-Afrika, Centraal-Azië en de Kaukasus.’ Dat is zonder fouten overgeschreven uit het betreffende Wikipedia-artikel, maar helaas misgegokt: Mizrachi is de naam van een religieus-zionistische beweging, in 1902 opgericht in Wilna, die in Nederland in de jaren 30 ook onder het religieuze establishment invloed begon te krijgen. Wat had Somers zich overigens voorgesteld bij joden uit het Midden-Oosten als ‘grote organisatie’ in Nederland anno 1941? Het Joodse Weeshuis in Rotterdam heette niet ‘Ezrath Jethopmiem’, maar ‘Ezrath Jethomiem’ (‘Hulpe der wezen’, p. 146 n. 228).

Het verschil tussen een raadsheer (= lid van een rechtscollege) en een raadsman (= advocaat) is Somers blijkens p. 74 n. 45 (‘Mr. B.P. Gomperts [...], advocaat en na de oorlog raadsheer van David Cohen’; nog eens p. 161 n. 267) onbekend. Marrano’s zouden zo heten ‘omdat zij [...] varkensvlees moesten eten’ (p. 78 n. 58). Die uitleg is nieuw voor mij. De Portugezen-*Sperre* zou volgens Cohen te maken hebben gehad met politieke motieven en zou haar geldigheid (in de herfst van 1944) hebben verloren in verband met ‘de kwestie van de Azoren’. In de noot (p. 78 n. 59) wordt dat als volgt verklaard: ‘Tijdens de Tweede Wereldoorlog vonden uit Duitsland en Polen gevluchte Asjkenazische Joden via Portugal onderkomen op de Azoren.’ Die mededeling lijkt mij om te beginnen onjuist, maar al was dat niet zo, dan is het verband daartussen en de Portugezen-*Sperre* mij onduidelijk. Kennelijk doelt Cohen op het feit dat de Portugese dictator Salazar, voordien strikt neutraal, in juni 1944 de bakens ging verzetten en toestond dat de Amerikaanse luchtmacht een basis opende op Santa Maria, één van de Azoren. De opperrabbiijn der Portugese joden heette E. (Eliahu) Francès, niet (zoals zijn zoon) D. (Daniël) Francès (p. 80 n. 66). Aartsbisschop De Jong leefde niet van 1855-1955, maar van 1885-1955 (p. 144 n. 224). De ‘Dresden’ die op zondagochtend in Westerbork voordrachten over Baudelaire hield, was uiteraard de latere Leidse hoogleraar Frans, Sem Dresden (1914-2002), niet de Delftse hoogleraar techniek, Daniël Dresden (1886-1960) (p. 190 n. 323).

De Nederlandse spelling zorgt hier en daar voor problemen (telkens mijn cursivering): ‘De historicus J. Michman *weidde* in 1973 een artikel aan deze correspondentie’ (p. 73 n. 42); hetzelfde (?) werkwoord kost op p. 169 (in de hoofdtekst, overigens met het typoscript) opnieuw moeite: ‘Ik vermijd hier over [...] uitvoerig uit te *wijden*.’ In een citaat: ‘... impressies van *het* veel omvattende arbeid van den Joodschen Raad’ (p. 172 n. 288). De naam van het vernietigingskamp Sobibor wordt tweemaal verhaspeld: eenmaal als ‘Sobimar’ (p. 215), de tweede keer als ‘Sobimor’ (p. 217).

De noten 232 (abusievelijk genummerd 223) en 234 op p. 147 zijn ‘auteursvarianten’ waarin min of meer hetzelfde verhaal over de ontruiming van het Haagse weeshuis en Oudeliedengesticht met veel afwijkende details tweemaal wordt verteld. Hetzelfde artikel van Jozeph Michman (over de correspondentie tussen Cohen en de afgezette president van de Hoge Raad, mr. L.E. Visser) staat tweemaal met een verschillende titel en vindplaats in de literatuurlijst; de naam van het tijdschrift waarin het verscheen, is beide malen foutief (*Studia Rosenthalia* i.p.v. *Studia Rosenthaliana*). Eveneens een doublure vormen de noten 212 (p. 140) en 251 (p. 156), beide betrekking hebbend op de sterfdatum van de secretaris van de Joodse Raad, M.H. Max Bolle. Alleen noot 212 is juist; noot 251 gaat over een andere Max Bolle (geboren op 7 december 1918). Als laatstgenoemde overlevende verwanten heeft, dan zullen die de ‘informatie’ die de noot over hem geeft vermoedelijk niet op prijs stellen. Dat zal evenmin het geval zijn bij de mogelijke nazaten van Kurt Schlesinger, het Duits-joodse hoofd van de administratie van kamp Westerbork, die door de annotator met de (niet bestaande) rang *SS-Oberdienstleiter* wordt aangeduid (p. 185 n. 313).

Ook in het register zijn de nodige slordigheden te ontdekken: Mari Andriessen (de maker van de *Dokwerker*) en de zwager van de staatsrechtgeleerde prof. Van den Bergh, eveneens Andriessen geheten, krijgen samen één lemma toebedeeld. In het register ontbreekt het in het boek vele malen genoemde hoofd van de *Expositor*, Edwin (niet Erwin, p. 143) Sluzker.

De uiterlijke verzorging van het boek is uitstekend; vooral de foto's (grotendeels gemaakt door Johan de Haas en ontleend aan het album dat Cohen op zijn zestigste verjaardag, oudejaarsdag 1942, werd aangeboden) zijn goed gekozen en mooi afgedrukt. Ook hier geldt overigens dat het moeilijk is om er zonder een gevoel van diepe droefheid naar te kijken, dit in het besef dat de overgrote meerderheid van de afgebeelde personen binnen een jaar na het maken van de foto's op gruwelijke wijze vermoord zou worden.

Zowel de uitgever als het NIOD, dat mede voor de uitgave tekent, hebben op het gebied van wetenschappelijke publicaties een naam hoog te houden. Dit in aanmerking genomen valt het niet mee dat dit boek, waaraan volgens de website van het NIOD¹¹ drie jaar gewerkt zou zijn, zo treurig slecht bewerkt en vol met fouten op de markt wordt gegoooid.

Edwin Rabbie

¹¹ http://www.niod.nl/projecten/projecten_detail.asp?ID=23&from=PROJECTEN&rub=88